

УДК 658.15:336

ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ В УПРАВЛІННІ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА

Пойда-Носик Н.Н.

Актуальність дослідження процесів забезпечення фінансової безпеки підприємства обумовлена необхідністю принципово нових підходів до забезпечення власної економічної безпеки в умовах розвитку кризових явищ в економіці, що потребує корінного перетворення всієї системи захисту фінансових інтересів. У статті обґрунтовується необхідність розгляду процесу управління фінансовою безпекою підприємства через призму загальної теорії систем з метою досягнення ефективності функціонування суб'єкта господарювання.

Ключові слова: система, системний підхід, управління фінансовою безпекою підприємства, механізм забезпечення фінансової безпеки.

ВСТУП

В сучасних умовах розвитку економіки України, які характеризуються загостренням кризових явищ, високим рівнем фінансових ризиків, зростанням кількості загроз, зокрема, внаслідок нестабільності у світовій економічній системі (нестабільність фінансових ринків, аномальні коливання цін на енергоносії і т.д.), і держава, і регіони, і підприємства стикнулися з необхідністю принципово нових підходів до забезпечення безпеки, у першу чергу, фінансової. Зміна зовнішніх умов функціонування підприємств, як основної ланки національної економіки, спричинила появу абсолютно нових проблем, які вимагають теоретичного осмислення і розробку практичних рекомендацій по їх розв'язанню. До таких проблем належить проблема створення ефективної системи фінансової безпеки суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що на сучасному етапі відбувається активізація досліджень з проблем фінансової безпеки підприємств на підґрунті множини підходів. Зокрема, П.А.Колпаков [1] виокремлює в якості базових нормативно-правовий, системний, функціональний та синергетичний підходи. Інші науковці виділяють: О.Нагірна [2] - інформаційний підхід, Ю.Б.Кракос, Р.О.Разгон [3] - ресурсний та програмно-цільовий підходи, О.Колісник [4] - стаціонарний, динамічний

та інституційний підходи. Узагальнення та типологію існуючих підходів роблять Т.Ю.Загорельська [5], М.В.Кирилів [6], Ю.В.Квятківський [7], І.В.Журавльова [8]. Але методологічною основою дослідження фінансової безпеки можна виділити три теоретичні концепції, які впливають із сутності поняття «безпека»: перша базується на визначенні безпеки як стану, друга - як певної характеристики системи (або її складових), третя - як сукупності умов існування суб'єкта.

Високо оцінюючи вклад вітчизняних науковців у вирішення теоретичних і практичних аспектів щодо забезпечення фінансової безпеки суб'єктів підприємництва, необхідно вказати на необхідність подальшого розвитку теоретичної бази щодо проблем побудови ефективної системи управління фінансовою безпекою підприємств з урахуванням існуючих загроз у їх зовнішньому та внутрішньому фінансовому середовищі.

Метою даної статті є дослідження теоретико-методологічних аспектів застосування системного підходу в управлінні фінансовою безпекою підприємства.

Для досягнення поставленої мети в роботі поставлено і вирішено наступні *завдання*:

- розкрити існуючі підходи до визначення сутності поняття «система»;
- уточнити зміст категорії «система забезпечення фінансової безпеки підприємства»;
- розглянути порядок розробки та структурні елементи системи управління фінансовою безпекою підприємства.

Пойда-Носик Ніна Никифорівна, к.е.н., доцент кафедри фінансів УжНУ, тел. (0312)61-29-93, e-mail: nina-nosyk@yandex.ru

1 СУТНІСТЬ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ В УПРАВЛІННІ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ

Фінансова безпека суб'єктів підприємництва є складним явищем і тому може розглядатись як сукупність відповідних елементів, що утворюють систему. Забезпечення необхідного рівня фінансової безпеки суб'єктів підприємництва потребує виявлення зв'язків і взаємозалежностей, що виступають об'єктом цілеспрямованого впливу, з метою надання цим процесам системного характеру.

Досліджуючи системний характер фінансової безпеки, вважаємо за потрібне звернутися передусім до значення терміну "система". Якщо мати на увазі його найзагальніше визначення, то під системою розуміють множину елементів, що мають зв'язки та утворюють певну цілісність, єдність [9, с.5]. До основних особливостей систем, крім цілісності, належать: відносна відокремленість від оточуючого середовища, пов'язаність із середовищем, структурованість, тобто існування в системі певних частин та зв'язків між ними, певна цілеспрямованість системи.

Із огляду на таку залежність і взаємозв'язок цілого й конкретного дослідники природи систем зауважують, що вона є цілим, яке неможливо розділити на частини, оскільки при цьому система втрачає суттєві властивості. Беручи до уваги неподільність цілого, вони роблять такі висновки. По-перше, кожна частина системи (елемент) має властивості, які вона втрачає у випадку її відділення від системи елементів. По-друге, кожна система володіє такими властивостями, яких не має жодна з її складових [10, с. 26].

Формування загальної теорії систем, методика системного підходу та системного аналізу пов'язують з іменем австрійського біолога-теоретика Л.Берталанфі, який займався питаннями систематизації характеристик та ознак при вивченні живих організмів [11, с. 320]. Доречно відмітити, що в певній простій формі системність завжди, усвідомлено чи підсвідомо, була і є одним із методів науки та практики, а розроблена на її основі наука «системний аналіз» є інструментом отримання конкретних результатів для науково-практичних задач різного типу.

Вагомий внесок у дослідження проблем системності як загального явища був здійснений А.Богдановим, який видав три томи книги «Всеобщая организационная наука (тектология)» [12]. Поняття системи у цих працях розглядається як відображення поняття рівня організації. Рівень організації тим вище, чим сильніше властивості цілого відрізняються від простої суми його частин. Досліджуючи динамічні аспекти тектології, А.Богданов дійшов до проблем описання криз. Криза розглядається ним як такий момент в історії кожної системи, коли виникає необхідність глибинної та швидкої перебудови її структури. Науковець вважає, що чим складніша система, тим більше шансів для виникнення в процесі її розвитку кризової ситуації, що потребуватиме перебудови організації цієї системи, тому необхідно

навчитися аналізувати динамічний процес в системі та передбачати її розвиток.

В економічній енциклопедії С.В.Мочерний [13, с.361] виділяє коротке, розгорнуте і повне визначення досліджуваної категорії. За основу для короткого визначення науковець бере визначення Берталанфі, доповнене положенням про взаємодію між властивостями елементів. Розгорнуте визначення системи ґрунтується на короткому і водночас передбачає складнішу систему, в якій, крім елементів, можуть виникати зв'язки між певними комплексами елементів, що утворюють підсистему. Об'єднуючи різні елементи системи, підсистема сприяє виконанню цілісної програми у розвитку системи. Як елемент системи підсистема, у свою чергу, є системою щодо її складових. В економічних та інших складних матеріальних системах у межах підсистем виділяють не лише елемент (як найпростіше структурне утворення), а й компонент. Розгорнуте визначення передбачає, що елементи, як і підсистеми, перебувають у відносинах і зв'язках не лише один з одним, а й із середовищем. І, нарешті, повне визначення формулюється таким чином: система – комплекс підсистем, елементів та компонентів і їм характерних властивостей, взаємодія між якими і середовищем зумовлює якісно або сутнісно нову інтегративну цілісність.

Загалом, за весь період, починаючи від середини 50-х років минулого сторіччя, визначення системи змінювалося, розвивалося, доповнювалося, набувало нових граней відповідно до особливостей сфери діяльності, в якій здійснювалися системні дослідження. На сьогоднішній день існує понад 500 визначень поняття «система». Різноманітність цих визначень дослідники умовно ділять на три групи [14, с.81-82], [15].

До першої групи належать визначення, які розглядають систему як комплекс процесів, явищ та зв'язків між ними, які існують об'єктивно, незалежно від спостерігача або дійової особи. Задача спостерігача – виділити цю систему із зовнішнього середовища. В такому розумінні система – це об'єкт дослідження та управління.

Друга група визначень розглядає систему як інструмент, спосіб дослідження процесів та явищ. Спостерігач, який має перед собою мету, конструє систему як деяке символічне відображення реальних об'єктів. В такому представленні поняття системи близьке до поняття моделі. При цьому символічна (абстрактна) система визначається як сукупність взаємозв'язаних змінних, що представляють ті чи інші властивості, характеристики елементів, об'єктів, які розглядаються в даній системі.

Третя група означень представляє поєднання якостей різного позиціонування системи та спостерігача. Система виступає як штучно створювана сукупність елементів, що має призначення розв'язати певну задачу на основі методів класифікації та пізнання якостей об'єктів, що досліджуються або якими керують. Тут спостерігач не тільки виділяє системи із первісно-примітивної

системи, але й синтезує систему із потрібними якостями.

Для всіх визначень системи загальним є те, що система – це цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів, який має певну структуру і взаємодіє із зовнішнім середовищем. При цьому під структурою системи розуміють організовану сукупність зв'язків між її елементами, а під зв'язком – можливість впливу одного елемента системи на інший. Середовище розглядається як сукупність елементів зовнішнього світу, які не входять до складу системи, але впливають на її поведінку або властивості [16, с.16]. Вивчаючи систему більш глибоко, усвідомлюємо, що вона може складатися з підсистем або бути однією з елементів більшої системи, тобто може існувати ієрархія систем. Існуюча між елементами та підсистемами ієрархія впливає на поведінку кожного елемента. Цю характерність підкреслює також Зятковський І.В. [17] стосовно фінансової системи, що складається з підсистем, сформованих із елементів, які теж є системами на нижчому ієрархічному рівні. У свою чергу, фінанси підприємства, як нижча ланка в ієрархії фінансової системи, є системою вищого рівня з точки зору сукупності фінансових відносин, які виникають всередині підприємства та у взаємозв'язку із зовнішнім середовищем.

Сучасні дослідження проблем безпеки також пов'язують з дослідженням системних процесів і загальною теорією динамічних систем. В теорії систем безпека розглядається як характеристика, побудована на взаємовідносинах системи і середовища. Разом з тим, дослідники по-різному підходять до оцінки й опису місця безпеки у функціонуванні й розвитку систем. На думку П.А.Колпакова [1], найбільшої уваги заслуговує підхід, викладений В.Д.Могилевським, згідно якого безпека розглядається як один із важливіших показників системи. Описуючи безпеку як функцію системи, можна розкрити зміст безпеки як ціль, спосіб та умова її існування. Безпечний розвиток системи при цьому розглядається як особлива форма руху, що характеризується трьома категоріями – кількістю, якістю, структурою [1, с.12].

В той же час, враховуючи складність категорії фінансової безпеки суб'єктів підприємництва, є всі підстави розглядати її з позиції системного підходу як відкриту систему, яка має комплекс взаємопов'язаних елементів, певну структуру і взаємодіє із зовнішнім середовищем. Як система, фінансова безпека підприємства представляє собою не просто сукупність фінансових відносин, позбавлених внутрішніх зв'язків, а таку сукупність елементів, в якій усі вони взаємопов'язані й взаємодіють один із одним, і у результаті цього реагують на зовнішні взаємовпливи як дещо ціле. За таких умов фінансова безпека як цілісна система фінансових відносин набуває нових властивостей, нових якісних характеристик, котрі не містяться окремо в елементах, що її утворюють (ефект цілісності, синергетичний ефект).

Необхідно зауважити, що в науковій літературі чіткого визначення системи фінансової безпеки підприємства немає. Навіть І.А.Бланк, який випустив

грунтовну монографію по управлінню фінансовою безпекою підприємства [18], розглядає її тільки як основний складовий елемент системи економічної безпеки підприємства. В той же час існують різні підходи до розуміння системи безпеки. Так, В.П.Мак-Мак стверджує, система безпеки підприємства представляє собою сукупність таких структурних елементів, як: наукова теорія безпеки, політика і стратегія безпеки, засоби і методи забезпечення безпеки, концепція безпеки [19]. В.І.Ярочкін визначає систему безпеки, як «організовану сукупність спеціальних органів, служб, засобів, методів і заходів, що забезпечують захист життєво важливих інтересів особи, підприємства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз» [20, с.9]. Досить прийнятним, виходячи з об'єкту нашого дослідження, є визначення системи Р.Акоффа [21], який під цим терміном розуміє множину дій (функцій), зв'язаних в часі і просторі множиною практичних завдань по прийняттю рішень і оцінці, тобто задачу управління.

У словнику термінів та визначень недержавної системи безпеки України [22] в одному з варіантів зазначається: система безпеки – система, що здійснює отримання вхідних даних; оброблення цих даних; зміну власного внутрішнього стану (внутрішніх зв'язків, відносин); видачу результату або зміну власного зовнішнього стану (зовнішніх зв'язків, відносин). Таке визначення системи, яке передбачає наявність одного або кількох входів і генерування одного або кількох виходів, по характеру своєму є кібернетичним. З цих же позицій в словнику дається визначення терміну «системний підхід до менеджменту безпеки» – це один з видів наукових підходів, при якому будь-яка система безпеки розглядається як сукупність взаємозалежних елементів (підсистем), що має "вихід" (ціль - зниження рівня або попередження погроз), "вхід" (ресурси - фахівці, техніка й устаткування, механізми керування, фінансування), "процес" (практична робота із забезпечення безпеки - планування, організація, керування, взаємодія, підготовка й проведення конкретних заходів щодо протидії погрозам і ризикам), зв'язок із зовнішнім середовищем, зворотній зв'язок. Таке визначення системного підходу до управління безпекою є досить зрозумілим і формує чітке уявлення про механізм забезпечення безпеки.

Таким чином, з урахуванням вищевикладеного, у широкому розумінні під системою забезпечення фінансової безпеки підприємства будемо вважати впорядковану сукупність взаємопов'язаних елементів, які утворюють єдину функціональну цілісність, призначену для захисту фінансових інтересів підприємства від зовнішніх та внутрішніх загроз.

2 РОЗРОБКА СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Найбільш повно і комплексно роль зв'язків у системі фінансової безпеки проявляється в структурі, що відображає її внутрішню природу та форму, яка становить побудову системи. Тобто, ці відносини формуються, визначаються і обумовлюються

насамперед конфігурацією побудови та змістом зв'язків між їх складовими.

Як зазначив О. Шевчук [23], потрібно враховувати те, що поняття "структура" має кілька аспектів, котрі відповідають різним ступеням складності системи:

- а) співвідношення елементів системи;
- б) спосіб організації елементів у систему;
- в) сукупність примушень та обмежень, що впливають з існування системи для її елементів.

У процесі формування системи забезпечення фінансової безпеки підприємства необхідно дати відповідь на наступні питання:

- кого і що захищати (тобто визначити *об'єкти безпеки*);
- від чого захищати (визначити перелік *загроз*);
- хто повинен захищати (визначити *суб'єктів безпеки*), якими засобами, способами і як захищати (визначити *суб'єктів забезпечення безпеки*);

– які системи створювати або змінювати в цілях захисту

З точки зору загальних підходів до побудови системи управління фінансовою безпекою заслуговує на увагу схематичне представлення системи, запропоноване науковцями Кириченко О.А. та Кудря І.В. (рис. 1). У такому представленні системи знайшли відображення концептуальні моменти (цілі, задачі, функції, стратегія управління), а також частково відповіді на поставлені вище запитання (хто є суб'єктом безпеки, що є об'єктом безпеки, загрози та ризики). Засоби, способи і методи захисту, як правило, відображаються при обґрунтуванні механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Розглянемо основні структурні елементи системи управління фінансовою безпекою підприємства

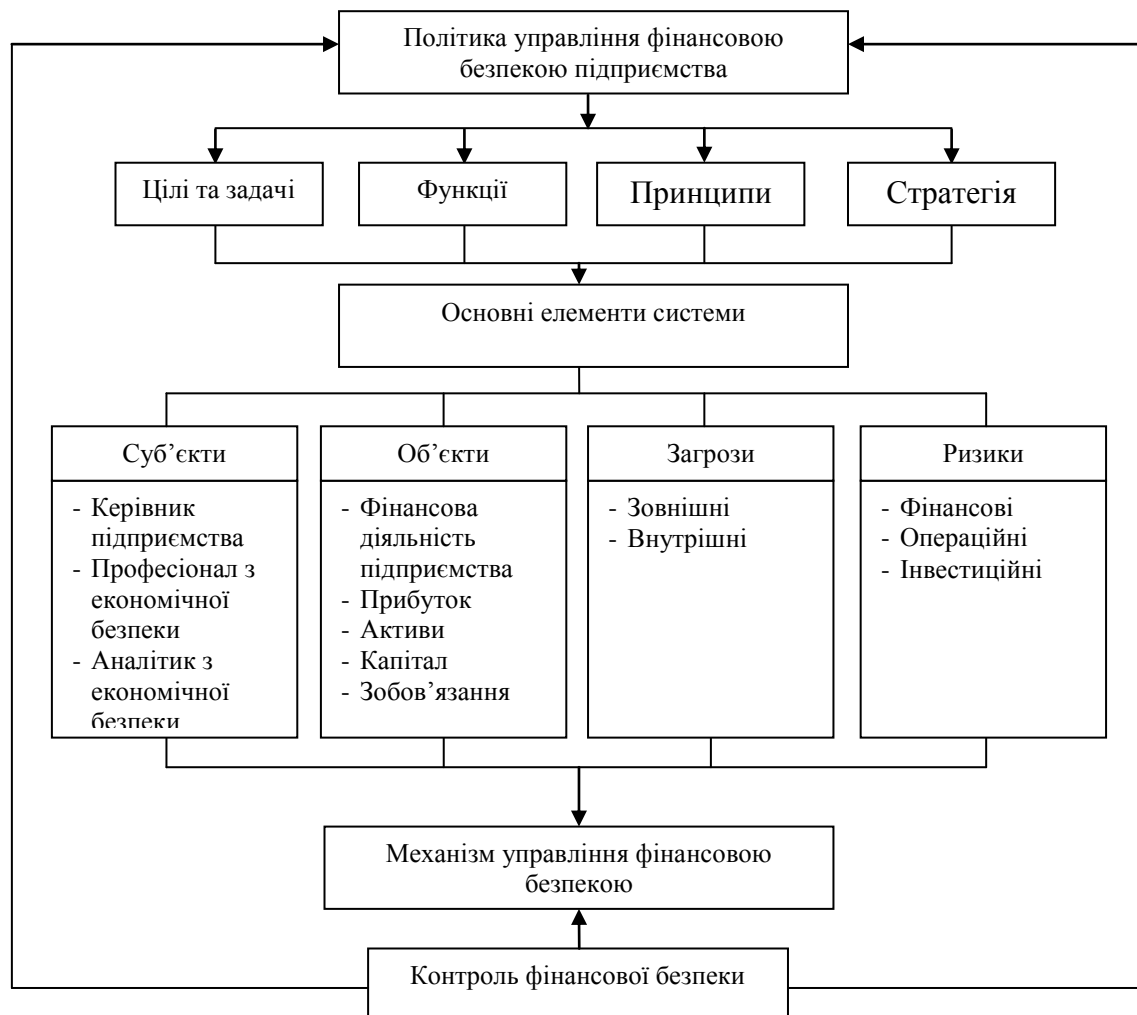

Рис. 1 Управління фінансовою безпекою підприємства [24]

Цілі і задачі управління фінансовою безпекою впливають з головної мети. На нашу думку, головною метою такого управління є захист

фінансових інтересів підприємства від негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз та забезпечення фінансової рівноваги і стійкого розвитку у

довгостроковому періоді. У процесі реалізації головної мети управління фінансовою безпекою повинно бути направлено на вирішення таких завдань:

1) визначення пріоритетних фінансових інтересів, які потребують захисту в процесі розвитку підприємства. Такими пріоритетними інтересами можуть бути:

- забезпечення високої фінансової ефективності роботи;
- підтримка фінансової стійкості та незалежності підприємства;
- досягнення високої конкурентноздатності;
- забезпечення високої ліквідності активів;
- підтримка належного рівня ділової активності;
- забезпечення захисту інформаційного поля і комерційної таємниці;
- ефективна організація безпеки капіталу та майна підприємства, а також його комерційних інтересів тощо.

2) ідентифікація і прогнозування загроз та оцінка їх рівня з точки зору нанесення можливих збитків підприємству;

3) здійснення ефективних заходів для попередження загроз та усунення їх наслідків.

Щодо сутності функцій в системі, то, як зазначив О.Шевчук, “функції” системи – це її реакція на вплив середовища, спрямована на збереження визначеного типу відношень між елементами системи, її “стійкості” [23, с. 89]. Відштовхуючись від цього поняття, основними функціями системи фінансової безпеки є: виявлення, попередження, зниження, нейтралізація, локалізація та усунення загроз фінансовим інтересам підприємства.

Система управління фінансовою безпекою базується на певних принципах, перелік яких достатньо повно розкриває І.А.Бланк [18]. Такими принципами є: системність, інтегрованість, орієнтованість на стратегічні цілі, комплексний характер рішень, високий динамізм управління, варіативність підходів, адекватність реагування на загрози, адаптивність системи, ефективність та законність прийнятих управлінських рішень [18, с.79-83].

Важливе місце в системі управління фінансовою безпекою займає також стратегія, суть якої зводиться до формування довгострокових цілей безпечного розвитку підприємства, вибору найбільш ефективних шляхів їх досягнення, а також адекватного коригування форм та способів захисту інтересів при зміні умов функціонування підприємства внаслідок впливу зовнішніх факторів.

Необхідно кілька слів сказати про механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства. Сутність такого механізму полягає у захисті фінансових інтересів, недопущення втрати фінансової незалежності і формуванні фінансової рівноваги підприємства в процесі його сталого розвитку. У цілому, механізм забезпечення ФБП можна представити як сукупність конкретних дій суб'єктів фінансової безпеки, які полягають у використанні спеціальних методів, інструментів і важелів, спрямованих на своєчасне виявлення, попередження,

нейтралізацію і ліквідацію загроз фінансової безпеки підприємства. Дії суб'єктів фінансової безпеки можуть містити в собі набір організаційних, фінансових та правових засобів впливу на об'єкти фінансової безпеки.

Враховуючи, що фінансова безпека не статична характеристика (на неї впливає конкретна ситуація, яка складається на певному етапі розвитку підприємства і суспільства в цілому), то механізм забезпечення фінансової безпеки має включати такі елементи:

- об'єктивний і всебічний моніторинг фінансового середовища підприємства з метою виявлення і прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз його фінансовим інтересам;

- розрахунок гранично допустимих значень фінансових показників (індикаторів), перевищення яких може спровокувати фінансову нестабільність і фінансову кризу;

- діяльність з виявлення та попередження внутрішніх і зовнішніх загроз фінансової безпеки.

Механізм забезпечення фінансової безпеки доцільно розглядати на таких рівнях:

1) стратегічний рівень - полягає в ліквідації суперечностей або, як мінімум, їх локалізації та ослабленні. Цей рівень характеризується виробленням системоформуючих рішень, які відображаються в стратегії і фінансовій політиці підприємства;

2) тактичний рівень - полягає у вирішенні завдань, пов'язаних з ліквідацією конкретних видів загроз або попередженням їх впливу на внутрішнє фінансове середовище підприємства;

3) оперативний рівень - на цьому рівні функціонування механізму забезпечення фінансової безпеки здійснюється ліквідація наслідків загроз та негативних впливів, відшкодування завданих збитків. Цей рівень містить комплекс оперативних заходів щодо забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Існування рівневої градації в структурі механізму фінансової безпеки не може не відобразитися на системі забезпечення фінансової безпеки підприємства. Саме система фінансової безпеки наповнює ці рівні конкретним змістом, дає можливість конкретизувати мету і методи їх досягнення.

ВИСНОВКИ

Отже, проведене дослідження показало, що управління фінансовою безпекою підприємства є складним процесом, який доцільно здійснювати на основі системного підходу. Побудова ефективної системи фінансової безпеки дасть можливість забезпечити фінансову стійкість, рівновагу, стабільність розвитку та зростання ринкової вартості підприємства у довгостроковій перспективі.

Перспектива подальших досліджень пов'язана з необхідністю виділення підсистем у системі управління фінансовою безпекою підприємства, а також їх елементів та компонентів. Потребує також більш чіткої конкретизації переліку структурних компонентів механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Колпаков П.А. Концептуальные основы экономической безопасности фирмы. - Автореф.дис. канд. экон. наук: 08.00.01 - М.: МГУ, 2007. – 24 с.
2. Нагірна О. Інформаційна та фінансова безпека компанії, або «рекрутинг чужими руками». Частина I // Практика управління. – 2007. - №8.– С.38-40.
3. Кракос Ю.Б., Разгон Р.О. Управління фінансовою безпекою підприємств // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. – 2008. - №1. – С.86-97.
4. Колісник О. Альтернативні підходи в теорії безпеки і їх застосування у фінансовій науці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.library.tane.edu.ua/images/nauk_vydannya/KZITgn.pdf
5. Загорельська Т.Ю. Формування підходів щодо управління фінансовою безпекою підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/30_NIEK_2009/Economics/54118.doc.htm
6. Кирилів М.В. Теоретико-методичні засади дослідження фінансової безпеки підприємництва у контексті зміцнення економічної безпеки регіону в умовах глобалізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/soc_gum/pips/2009_2/723.pdf
7. Квятківський Ю.В. Генезис поглядів на сутність та роль економічної безпеки в сучасному вимірі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.btsau.kiev.ua/files/list/edition/ed_csitfsfsag.pdf
8. Журавльова І.В. Фінансова безпека економічних систем в умовах економіки знань / І.В.Журавльова // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – №29. - С.254-256.
9. Пономаренко О.І., Пономаренко В.О. Системні методи в економіці, менеджменті та бізнесі: Навч.посіб. – К.: Либідь, 1995. – 240 с.
10. Аккоф Р. Аккоф о менеджменте / Пер. с англ. под. ред. Л. А. Волковой – СПб.: Питер, 2002. – 448 с.
11. Перегудов Ф.И. Введение в системный анализ / Ф.И.ПЕРЕГУДОВ, Ф.П.ТАРАСЕНКО. – М.: Высш.шк., 1989.
12. Богданов А.А. Всеобщая организационная наука (тектология): В 3 т./ А.А.Богданов. – М., 1995. – Т.1-3.
13. Економічна енциклопедія. В 3 т. Т.3 / За ред. С.В.Мочерного. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 952 с.
14. Черленяк І.І. Синергетичні моделі оптимізації системи державного управління: Монографія. – Ужгород: Ліра, 2010. – 656 с.
15. Система. Симметрия. Гармония / под ред. В.С.Тюхина, Ю.А.Урманцева. – М.: Изд-во «Мысль», 1988. – 315 с.
16. Томашевський В.М. Моделювання систем. – К.: Видавнича група ВНУ, 2005. – 352 с.
17. Зятковський І.В. Фінанси суб'єктів господарювання: основні засади та практика організації: Дис... докт. экон. наук: 08.04.01 – фінанси, грошовий обіг і кредит / І.В.Зятковський; Терноп. нац. экон. унів. — Тернопіль, 2006. — 449 с.
18. Бланк И.А. Управление финансовой безопасностью предприятия / И.А.Бланк – К.: Эльга, Ника – Центр, 2004. – 784 с.
19. Мак-Мак В. Система безопасности предприятия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.bos.dn.ua/view_article.php?id_article=99
20. Ярочкин В.И. Система безопасности фирмы. - М.: Ось-89, 2003. – 352 с.
21. Аккоф Р. Аккоф о менеджменте / Пер. с англ. под. ред. Л. А. Волковой. – СПб.: Питер, 2002. – 448 с.
22. Словник термінів та визначень недержавної системи безпеки України / В.В.Крутов, П.Я.Пригунов, О.І.Захаров, В.А.Ліпкан та ін. – Київ, 2008. – 106 с.
23. Шевчук О. Б. Глобально-інформаційна економіка та синергетичний підхід до її дослідження. – К.: Фенікс, 2004. – 112 с.
24. Кириченко О.А. Вдосконалення управління фінансовою безпекою підприємств в умовах фінансової кризи/ О.А.Кириченко, І.В.Кудря // Финансовые рынки и ценные бумаги. -2009. – №16. – С. 22-28.